

Muratbek KOCOBEKOV*

Kırgızların Sayan-Altay Bölgesi'ndeki Komşuları

Neighbours of the Kyrgyz in Sayn-Altai Region

ÖZET

Kırgız Kağanlığı'nın toprakları siyasi gelişmeler çerçevesinde değişiyordu. Devletin ilk oluştuğu yıllarda ülkenin güney sınırları Sibiry'a'daki Minusinks bölgelerine ulaşırken, daha sonra sınırlar Merkezi Asya'nın konargöçerlerine kadar uzanıyordu. Bu durum hem yazılı kaynaklar hem de Kırgızlara ait maddi eserlerin yayıldığı bölgeler vasıtası ile kanıtlanmaktadır. Kırgız Kağanlığı'nın siyasi topraklarının genişlemesi, aynı zamanda diğer halklar ile olan etnik ilişkilerde bulunmasına neden olmuştur. Kırgızların siyasi teesirinin artmasından dolayı Kırgızların diğer halklar ile olan ilişkileri gelişti ve bu durumu özellikle Kırgız devletinin siyasi etkinliğini komşu halklar ile olan gelişmiş ilişkilerinden tespit etmek mümkün olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Kağanlığı, Türk Kağanlığı, Sayan-Altay, Kıştımlar, Çikler, Azlar, Kurikanlar.

ABSTRACT

The territory of Kyrgyz Khanate was changing in light of the political developments. The southern borders of the state were reaching Minusinks in Siberia in early years while later it stretched to the Central Asian nomads. This was historically proven by the written sources and Kyrgyz written inscriptions in wide region. The expansion of the political territory of Kyrgyz Khanate has also led to engage in inter-ethnic relations with other peoples. Due to the proliferation of the Kyrgyz political affects developed the relations with other peoples and this situation, the effectiveness of political affairs of Kyrgyz people in particular, could be determined through the improved political relations with the neighboring peoples.

Keywords: Kyrgyz Khanate, Turkish Khanate, Sayan-Altai, Kyshtyms, Çicks, Azes, Kurykans.

Çin kaynakları, Kırgız Kağanlığı hakkında bilgi verirken, devletin sınırlarını Gök-Türklerin topraklarıyla karşılaştırırken, Kırgızlar için “*Xia-jia-si* (Kırgızlar-M.K.) *güçlü devlet, devlet sınırları bakımından T'u-chüehlerle¹ eşit²*” ifâdesini kullanırlar. Bu ifâdelerden hareketle, Kırgız Kağanlığı'nın sınırlarını, komşularını ve onların sınırlarını dikkate alarak tespit edebiliriz. Verilen bilgiler, Kırgız Kağanlığı'nın etnik

* Doç. Dr., Manas Kırgızistan-Türkiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ E. G. Pulleyblank, “The Chinese Name for the Turks”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 85, No. 2 (Apr. - Jun., 1965), p. 121.

² N. Y. Biçurin, *Sobranie svedeniy o narodax obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena*, I-III, Moskva-Leningrad 1950-1953, s. 354.

yapısının ve sınırlarının siyâsî durumlara göre sürekli değiştiğini göstermektedir. Kezâ aynı bilgiler, Kırgız Kağanlığı'nın kimlerle komşu olduklarını; bunlarla etnik ve kültürel açıdan ne tür ilişkiler kurduklarını da ortaya koymaktadırlar. Kırgız Kağanlığı'nın teşekkülü ve gelişme safhaları, kağanlığın coğrafi sınırları ve siyâsî açıdan etki alanı göz önünde bulundurularak tespit edilebilir. Nitekim kağanlık yeterince güçlenince komşularının dikkatini çekmiş ve ülkenin sınırları, siyâsî ve ekonomik durumu ve etki alanına giren etnik gruplar dönemin kaynaklarına yansımıştır.

Kırgız Kağanlığı'nın sınırlarıyla ilgili olarak yukarıda zikredilen Çin kaynaklarındaki bilgiler, Gök-Türklerin sınırlarını doğuda Boyoklu Devleti, batıda Demir Kapı olarak gösteren kaynağın verdiği bilgilerle uyum sağlamamaktadır. Bununla birlikte, zikrolunan kaynakları dönem bakımından inceleyecek olursak, söz konusu iki devletin siyâsî açıdan etki alanlarını genel hatlarıyla ortaya çıkarmamız pekâlâ mümkündür.

Gök-Türk devletinin güçlü olduğu zaman dilimi, Mukan Kağan (553-572) ve Kapkan Kağan (671-716) dönemlerine rastlamaktadır. Başka bir ifadeyle, I. Gök-Türk devletinin en güçlü zamanı Mukan Kağan Dönemi'ne, II. Gök-Türk devletinin en güçlü zamanı ise Kapkan Kağan dönemine denk gelmektedir³. Yukarıda zikrolunan kağanlar döneminde Kırgız Kağanlığı'nın sınırları güney komşusunun siyâsî etki alanına ulaşmamıştır. Bu durumda Çin kronik yazarları Kırgız Kağanlığı ve Gök-Türk devletinin sınırlarıyla ilgili bilgileri nereden aldılar ve iki devletin siyâsî etki alanı dikkate alındığında, bu ülkelerden hangisi gelişme trendini yakaladı sorusu aklımıza gelmektedir. Kırgız Kağanlığı'nın siyâsî etki alanı dikkate alındığında, Çin kroniğinin günümüz ilim adamlarının elde ettiği bilgilere ulaşamadığı görülür. Kronik yazarı muhtemelen bizzat kendisi gidip görmüş ve şahit olduğu olayları iyi anlamadan üstün körü kaydetmiş olmalıdır. Çünkü konuyla uğraşan ilim adamlarının çoğu, iki devletin sınırlarını karşılaştırarak şu sonuca varmışlardır: Kırgız Kağanlığı'nın sınırları konusunda devletin en geniş sınırlara ulaştığı sıradaki durumu esas alınmıştır. Çünkü Kırgız Kağanlığı IX. asrın ortalarında Uygur devletini yıkıp, merkezî Asya'da üstünlüğü ele geçirdiği sırada, Gök-Türklerin yıkılışının üzerinden yaklaşık 100 yıl geçmişti. Bu sebeple, yukarıda zikrolunan bilgiyi objektif olarak değerlendirebilmek için Kırgız Kağanlığı'nın kurulma sürecini ve gelişme dönemini incelemek gerekmektedir.

Çinli akademisyen Linhu Denfen'in editörlüğünde hazırlanan Chou-shu kroniğinde, Kırgızların yerleştikleri yer, Yenisey Bölgesi'ndeki Afu ve Kem nehirleri boyu olarak gösterilmiştir⁴. N. A. Aristov, söz konusu iki nehri Abakan ve Yenisey nehirleri olarak belirlemiştir⁵. Bu bölge, yukarıda adları geçen akademisyenler

³ Taspar kağan zamanında Türk devletinin sınırı Kuzeyinden Kırım'a kadar uzanmıştır. Bkz: N. Y. Biçurin, *Sobranie svedeniy*, s. 229; S. G. Klyastorniy, *Drevneturkskie runiceskie pamyatniki kak istoriceskiy istocnik po istorii Sredney Azii*, M., 1964, s. 20.

⁴ N. Y. Biçurin, *Sobranie svedeniy*, s. 353; Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-kü)*: I. Buch, Wiesbaden, 1958, s. 6.

⁵ N. A. Aristov, "Zametki ob etničeskom sostave tıyurkskih plemen narodnostey i svedeniya ob

tarafından da kabul edilmiştir. Söz konusu kronikte, Kırgız ülkesine giden yol şöyle zikredilir: “Ajo’nun yaşadığı yer Hoyhular’ın merkezine kervan yürüyüşü ile 40 günlük mesâfe”dir⁶. Sınırlarla ilgili olarak ise, “Devletin doğusunda Tanman Dağı bulunmaktadır. Bu devletin batı tarafı Kara Dağ’a (Sincan) dayanmaktadır” ifadesi görülür. Bu bilgileri analiz eden F. Hirt, Orhun yazıtlarında geçen *Kengyu-Tarman* veya *Kengyu-Tarban* ifadesini, *Sayan Dağı* olarak değerlendirir⁷. Şarkiyatçı V.V. Bartold’un fikrine göre, Körmən (Kögmen) Dağı Kırgızların güney doğusunda, Kengyu-Tarman ise batısında yer almakta idi. Orhun-Yenisey anıtlarında geçen *Kögmen* kelimesi, birinci yer olarak *Sayan Dağı*’na, ikinci yer olarak ise *Altay Dağı*’na uygun gelmektedir ki bu durum Bartold’un fikriyle de uyumaktadır⁸.

Bize göre ise, Kırgızların güney-doğu sınırı konusunda tartışılacak bir durum bulunmamaktadır. Fakat ülkenin batı sınırının Altay’la kesiştiği fikrine tereddütle yaklaşmak gerekmektedir. Yukarıda zikredilen Çin kroniğinin verdiği bilgiye göre, Kırgızlar, Minisus Vadisi’ne yerleşmişlerdir; ülkenin batı sınırı Abakan Dağları’na kadar ulaşmaktadır. Bugünkü bilgilerimize göre ise, Kırgız devletinin gelişme safhası olarak bilinen VII. asrın ortasından sonraki dönemde Kağanlığın doğu sınırı Kurukandar’a, güneyi Tibet’e, güneybatı toprakları ise Karluklara kadar ulaşmıştı. Bu durumda, söz konusu dönemde Kırgızların siyasî açıdan etki alanına giren topraklar Baykal’ın batısından başlayıp Moğol Altay’ı vasıtasıyla Doğu Türkistan’a ulaşan uçsuz bucaksız bir alandan oluşuyordu denilebilir.

Gerdîzi’nin *Zeynü’l-Ahbâr* (XI. asır) adlı eserinde, Kırgız ülkesine giden yol detaylı olarak anlatılmıştır. Ortaçağ seyyahlarının verdikleri bilgilere göre, “Kırgız ülkesine giden yol, Tokuz Oğuz ülkesi Çinancend’den Hasan’a, Hasan’dan Nuhbek’e oradan ise Kemiz Art’a bir veya iki aylık uzaklıkta, Şalbaa vasıtasıyla 5 gün çölün içinden geçmektedir. Kemiz’den Manbeklug’a kadar iki günlük mesâfede bulunan bir dağ geçildikten sonra orman, ormanın bitimiyle birlikte de bozkır başlar; yol boyu yaylaklar, güzel su kaynakları ve pek çok Geyikler ile uçsuz bucaksız bozkır devam eder; Kökmen’e kadar 4 gün bu şekilde geçer. Buranın dağları yüksek ve çok, yolları da dardır. Kökmen’den Kırgız memleketine kadar 7 günlük bir mesafe vardır; bu yolculukta bozkır ve çayırlardan geçilir; mükemmel su kaynaklarına raslanır. Kalın ormandan düşmanlar diğer tarafa geçemiyorlar. Kırgız yerleşim yerine kadar yol eski ormandan geçiyor. Burada, ülkenin en iyi mahallinde Kırgız kağanının idarî merkezi bulunmaktadır. Buraya ulaşan üç yol var; diğer tarafları yüksek dağlar ve sık ormanlarla kaplıdır. Bu üç yoldan biri güneydeki Tokuz-Oğuzlara; ikincisi batıdaki Halluk ve Kimaklara; üçüncüsü ise 3 aylık uzaklıktaki Furig’e gitmektedir”⁹.

Gerdîzi’nin eseri, esas olarak VII-IX. asırdaki bilgileri vermekte ve Kırgız

ih çislennosti”, *Civaya Starina*, -1894, III-IV, s. 19.

⁶ N. Y. Biçurin, *Sobranie Svedeniy*, s. 353.

⁷ Fr. Hirt, *Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk*, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, von Dr. W. Radloff, St.-Petersburg: l’Academie imp. Des sciences, 1899, s. 41-42.

⁸ V. V. Barthold, *Kirgizi: İstoriçeskiy oçerk*, Soç, II, Ç. I. M., 1963. s. 479.

⁹ Hudud al-‘alam. *The Regions of the World. A Persian Geograh*, 372 A.H. -982.-A.D./Transl. from the Pers and explained by V. Minorsky.-L., 1937. s. 94.

Kağanlığı'nın topraklarını *Kırgız Yolu*, *Tala Colu (Bozkır Yolu)* ve *Nefrit Yolu*'nun yol ayrımında göstermektedir. Turfan'dan başlayıp güneye giden esas yol ise Moğol Altay Dağı, Manbek-lu-Tannu-Ola ve Kökmen-Sayan dağından geçmektedir¹⁰.

Kırgızlar, Güney Sibir'de siyasî açıdan üstünlük sağladıktan sonra, devlet sistemine dâhil olup Kırgız idaresini kabul eden etnik özerk grupları kendi içlerine almışlardır. Akademisyenlerin fikrine göre, runik yazılardaki *Kıştımlar* ile *Hudûdu'l-Âlem*'de geçen *Kesimler* aynı grubu ifade etmektedir. Bu eserdeki bilgilere göre, “*Kesimler de Kırgızlardan farklı bir halkın ismidir. Bunlar dağ eteklerinde yaşayıp, deri, muskus, hutu buynuzu toplamaktadırlar. Bunlar Kırgız halkından biridir, dilleri Halluklarinki gibidir, elbiseleri ise Kimeklarinkine benzemektedir*”¹¹.

S. V. Kiselev, runik yazılarda adları geçen *Keştimleri*, halkın kendisine ayıt etnonimi olarak görmekte ve Hemçik nehrin boyuna yerleştirmektedir¹². L. R. Kızlasov ise, bunları bugünkü Tuva'da yaşayan Kıştım ülkesi halkı olarak kabul eder¹³.

N. A. Serdobov'un fikrine göre *Kemçik*, Kaya Bacı kayalarında geçen *Keştım* adından gelmektedir; bu bakımdan Çikler ile Az'ların Kıştımlar olma ihtimali yüksektir¹⁴.

Kırgız Kağanlığı'nın siyasî açıdan gelişip güçlenme safhasına uygun olarak, yönetilen etnik gruplarla ilişkisi de gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Devletin gelişmesi sınırların genişlemesini sağlamış, iktidarın güçlenmesi de muhtelif etnik grupların bu sınırlar dâhilinde daha sıkı kontrol altına alınmasını mümkün kılmıştır. Bu çerçevede, devlet yönetimi ülke genelindeki siyasî etkisini güçlendirmek amacıyla merkezden uzak bölgelerle olan ilişkilerini yeniden düzenlemeye çalışmıştır. Bu cümleden olmak üzere, Kırgız Kağanlığı yönetimi, sınırları dâhilinde yaşayan farklı halkları kendisine çekmeye, onlarla yakın ve sıcak ilişkiler kurmaya gayret etmiştir ki, bu politikaya tâbi tutulan halklar *Kıştım* tâbiriyle ifade olunmuşlardır. İşte bu politika sebebiyle Çik ve Az'ların bundan sonra Kıştımlar olarak tanımlanması ihtimali yüksektir. N. A. Serdobov ve Yu. S. Hudyakov'un fikirleri tarihî açıdan doğru gözükmektedir. Çünkü Çik ve Az'ların, Kırgızlarla birlikte önce Türklere, sonra Uygurlara karşı savaştıkları hem Çin kroniklerinde hem de Orhun-Yenisey yazılarında zikredilmektedir. Çin'in *Tan Şu* kroniğine bakıldığında, “*Kırgızlar savaş hazırlığına başladıklarında bütün halk harekete geçmiş, onlara vassal olan halklar da destek vermişlerdir*”. Söz konusu kronikte her nedense bunlar *Lıcaçan Tukeyuler* olarak zikredilmişlerdir; dolayısıyla Dubo, Milige ve Eçcilerin de Kırgızlarla birlikte savaşa katıldıklarını söyleyebiliriz¹⁵. Dubo boyu,

¹⁰ V. V. Barthold, “İzveleçeniye iz soçineniya Gardizi “Zayn al-ahbar”, *Soç*, IV, Moskova 1969, s. 48.

¹¹ *Materialı po istorii kirgizov i Kirgizii*, M., 1973, s. 42.

¹² S. V. Kiselev S. V. *Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri*, M., 1951, s. 561.

¹³ L. R. Kızlasov, *Istoriya Tuvi v sredniye veka*, M., 1969, s. 158-159.

¹⁴ N. A. Serdobov, *Istoriya formirovaniya tuvinskoy natsii*, Kısıl, 1971, s. 69-70.

¹⁵ N. Y. Biçurin, *Sobranie svedeniy*, s. 354.

etnik açıdan güçlü Tele konfederasyonuna girmekte idi. Çin kroniklerine göre, “Dubo boyunun siyasi açıdan etki alanı kuzeyde Küçük Deniz’e, batıda Hakasya’ya (Kırgız-MK), güneyde ise Hoyhulara (Uygur-MK) kadar uzanmaktaydı. Burası üç bölgeye bölünmüştü; her birisinin kendi yöneticisi vardı. Bunlar ağaçtan yapılmış alacıklarda yaşamakta idiler; hayvancılığı da, çiftçiliği de bilmiyorlardı. Onlarda sarandar denen bitki çoktu: bu bitkinin köklerini toplayıp bulamaç; balık, kuş gibi hayvanları yakalayıp yemek yapıyorlardı”. Çin kroniklerinde Dubo, Milige ve Eçcilerin “Katrandan yapılan alacıklarda yaşadıkları, sayısız iyi atları” bulunduğu bilgisi de verilir. Yine söz konusu kroniklerdeki bilgilere göre, “onların buzda tahta atlara (Ski gibi) binip gitme adetleri vardı”. “Geceleri hırsızlık ve eşkiyalık yaparlardı. Hyagaslar (Kırgız-MK) onları yakalayıp çalıştırıyor”lardı¹⁶.

Kaynakların verdikleri bilgiler, söz konusu boyların avcılık ve çiftçilikle hayatlarını sürdürdüklerini gösteriyor. Bu konuda sâdece kendi ihtiyaçlarını karşılamadılar; her iki alanda ilerledikçe, ekonomik açıdan anlaştıkları komşularının ihtiyaç duydukları malları da karşılamaya başladılar.

El-yazmalarından edindiğimiz bilgilere göre, Kırgızların doğu tarafında sosyal açıdan daha az gelişmiş bir boy olan Kurikanlar yaşıyorlardı¹⁷. Bu bölgede yaşayan Kurikanlar’ın durumu Gerdîzî’nin verdiği bilgilerle örtüşmektedir: “Yeri tamamen su kaplamış, hiçbir şey koymaya uygun değil; bataklıkta hayvanın arkasından yürünmesi gerekiyor. Bu bataklıkta hiç kimseyle ilişkisi olmayan yabanî insanlar yaşıyorlarmış. Bunlar bölgenin en yabanî adamlarıymış. Bu insanların zenginlikleri sâdece hayvanların derilerinden ibâret olduğu için hepsini üzerlerinde taşıyorlar. Bunların yay ve okları tahtadan, elbiseleri hayvan derilerinden, yemekleri ise av hayvanlarının etlerinden idi. Eğer bunlardan birisi Kırgızlara esir düşse, yemek yemez, arkadaşlarından birini görse kaçıp gözden kaybolur idi. Onlar cenazelerini dağa çıkarıp, ağaçların başına bağlayıp geliyorlardı”¹⁸.

Yukarıda bahsedilen etnik grupların yaşadıkları bölge ile ilgili olarak tarihçiler tarafından çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. L. P. Potanov’un fikrine göre, elyazması kaynaklarda Dubo olarak zikredilen halk, VI-VIII. asırlar arasında Kosogol gölü (diğer bir deyişle Hubsugol) civarında, Kosogol’un batısından Yenisey’in üst kısmına kadar olan yerlerde ise, bölgeyi idaresi altına alan Tele Boyu’nun bir kısmı yaşıyordu¹⁹. S. İ. Vaynşteyn, Tuva-Tacınler’in etnik olarak Dubolardan çıktıklarını ileri sürer²⁰. D. G. Savinov, kaynaklarda geçen Milige teriminin Çulımdık Türkleri arasında karşımıza çıkan Melet veya Meleslerle ilgili olduğunu söyler. Sibir halkları

¹⁶ N. Y. Biçurin, *a.g.e.*, s. 348.

¹⁷ Kurikan medeniyetine bağlı şu materiallere bkz: I. V. Aseev, *Pribaykalye v srednie veka*, Novosibirsk, 1980; I. V. Aseev, I. I. Kirillov, E. V. Kovicev, *Kocevnik Zabaykalye v srednie veka*, Novosibirsk, 1984; Hudyakov Yu. S. *Vooruceniye Tsentralno-Aziatskih kocevnikov v epohu rannego i razvitogo srednevekovya*, Novosibirsk, 1991.

¹⁸ V. V. Barthold, “İz vleçeniye iz soçineniya”, s. 47-48.

¹⁹ V. V. Barthold, *a.g.e.*, s. 47-48.

²⁰ L. P. Potapov, *Etniceskiy sostav i proishodeniya altaytsev*, Leningrad, 1969, s. 179.

²¹ Bkz., S. I. Vaynşteyn, *Tuvintsi-todcintsi. Istoriko-etnograficeskiy oçerk*, M., 1961.

üzerine çalışan âlimler, Miletlere en yakın yerleşim yerlerinin “Kırgız toprakları” olduğunu söylemektedirler. Öte yandan iki halk arasında gözlemlenen etnik ve kültürel ilişkiler arkeolojik malzemelerle de desteklenmiştir. O. B. Belikova'nın araştırmasının neticesinde, Yenisey Kırgızlarının X-XIII. asırlara ait malzemelerinde Çulım kültürünü yansıtan örnekler bulunmuştur²¹.

Tarihçiler tarafından *Eçci* etnonimi ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bunların içinde en tutarlı olanı D. G. Savinov'un fikridir. Bu ilim adamının fikrine göre, *Eçci* etnonimi, Kooyon yol ayrımında bulunan eşya üzerindeki runik yazıda “açtın altın.....hediye” şeklinde geçen *aç* etnonimi ile aynı olmalıdır²². Bilim adamlarının araştırmaları bize şunu göstermiştir ki, bazı etnik adlar yer isimlerine göre verilmiş veyâ kullanılmıştır. Meselâ Çikler, Kemçik boyunda yaşadıklarından Ençilü şeklinde isimlendirilip telaffuz edilmişlerdir²³. *Eçci* etnonimi de Kaçındıkların yaşadığı Kaç suyu ismiyle alakalı olmalıdır. V. Ya. Butanayev'in araştırmaları, Kaçınların önceleri kendilerini *Haaş* veya *Haas* şeklinde adlandırdıklarını ortaya koymaktadır²⁴. *Sin Tan Şu* adlı Çin kroniğinde *Haaş* etnonimi *Geeçci* (Eçci-MK) şeklinde kaydedilmiştir ki, bu durum Sinolog S. E. Yahontov'un verdiği bilgilere de uygun düşmektedir²⁵. Çin kroniklerine göre, Geeçci halkı, Doğu Sayan dağlarında Dubo halkı ile yanyana yaşamıştır. Kırgız Kağanlığı güçlendikten sonra siyasi açıdan etki alanı Baykal'a kadar ulaştığında, Eçciler de Kırgızlara dâhil olmuşlar ve bilâhare, büyük ihtimalle, Doğu Sayan dağları üzerinden ülkenin kuzeyine göç etmişlerdir.

Kırgızlarla Kurıkanlar arasında görülen etnik ve kültürel ilişkiler kroniklere de yansımış ve bunlar ilim adamları tarafından araştırma konusu edilmiştir. Kroniklerde yer alan bilgiler, Selenge ve Burgizin vadisinde yaşayan Kurıkanların etno-siyasî açıdan Kırgız Kağanlığı'na dâhil olduklarını açıkça ortaya koymaktadırlar. *Tan-Şu* adlı kaynakta Kırgızlarla ilgili verilen bilgilere göre, Kırgız sınırı Kurıkanlara kadar ulaşmakta idi²⁶. Fakat *Hudûdu'l-Âlem*'de “*Furi ... , onlar da Kırgız olarak görülür. Onlar Kırgızların doğusunda yaşıyorlar, diğer Kırgızlar oraya girmezler..... ve diğer Kırgızlar onların dillerini anlamazlar*”²⁷,” şeklinde bir ifâde geçer. Şarkiyatçıların araştırmaları, *Furi* etnoniminin, hori-guşigan-Kurıkan şeklinde bir değişime uğradığını ortaya koymuştur²⁸. Fars müelliflerinin verdikleri bilgiler de

²¹ *Tyurki taecnego Priculimya. Populyatsiya i etnos.*/Pod red. V. P. Alekseeva, Tomsk, 1991, s. 6.

²² Bkz., O. B. Belikova, *Srednee Priculimye v X-XII vv.*, Tomsk, 1996.

²³ S. V. Kiselyev S. V. *Drevnyaya istoriya*, s. 602-603.

²⁴ V. Ya. Butanaev, *Proishozhdenie hakasskih rodov i familii*, Abakan, 1994, s. 3-4.

²⁵ S. E. Yahontov, *Slovo hakas v istoriceskoy literature*, Etnograficeskoe obozrenie, 1992, №2, s. 63.

²⁶ N. Y. Biçurin, *a.g.e.*, s. 348.

²⁷ *Materialı po istorii kirgizov i Kirgizii*, s. 41.

²⁸ Bkz., E. V. Şavkunov, *Opit rekonstruksii drevnih etnonimov v ieroglificeskoy zapisi*, Noveysie arheologiceskie issledovaniya na Dalnem Vostoke SSSR, Vladivostok, 1975; I. I. Nikolaev, *Zasitnoe voorucenie kurikan VI-X vekov*, Problemi Yucnoy Sibiri I sopredelnih territoriy, Novosibirsk, 1991; Ş B. Çimitorciev, V. Ts. Liksakov, *Georgiy Nikitic Rummyantsev – uçeniy vostokoved*, Ulan-Ude, 2003, s. 31.

bunu doğrulamaktadır. Onlara göre, Furi-Kurikanlar, Kırgız etno-siyasî birliğine girmişler ve Kırgız Kağanlığı'nın etno-demografik gelişmesini etkilemişlerdir. Kurikanların Kırgız Kağanlığı'na dâhil olduklarını gösterir bir delil de Uybat'ta bulunan runik bir yazıda geçen şu ibaredir: “*Kağan, Kurikan halkını aldığı anda sizler Tirik Bek'in erkek domuz gibi idiniz*”²⁹. Kırgız devletinin siyasî etki alanının Baykal Gölü'ne kadar ulaştığını gösteren başka bir delil de, Lena boyunda rastlanan taşlar üzerindeki Kırgız runik yazılarıyla şimdiki Kurikanlı Sulek Arkeolojik eserleri arasındaki benzerliklerdir. Çinli akademisyenler, “*Guliganlı (Kurikan-MK) atalarının tszegu (Kırgız-MK) atalarına benzediğini*” kaydetmişlerdir³⁰. Elbette bir medenî tipin ortaya çıkması için onun siyasî ve sosyal temelini oluşması gerekmektedir. Fakat Kırgızlarla Kurikanlar arasında kültürel yakınlaşma boş yere olmamıştır. Yukarıda adı geçen Gerdîzi'nin Kırgız devletine giden yolla ilgili verdiği bilgilere dikkate alırsak, buraya varan her üç yolun da Doğu Sayan dağlarından Kurikanlara ulaştığını görürüz.

Kırgızlara özellikle yakın olan, muhtemelen etno-genez sürecine katkısı bulunan diğer halklardan birisi de Bomalar'dır. *Taypin Huanyuy Tszı* kaynağına göre, “*Bomalar, Kırgız devletinin kuzeyinde yerleşmişlerdir. Atları aladır; bundan dolayı da devletlerine Boma (ala-M.K) demişlerdir*”³¹. Başka bir Çin kaynağı *Tun Den*'de ise, üstteki bilgi Çince *Hela* şeklinde kaydedilmiştir. Çinli uzmanların araştırmalarına göre, *hela* kelimesi Türkçe *ala* kelimesiyle aynı mânâya gelmektedir. Fakat sinologlar *ala* kelimesinin, Çin yazısıyla *hela*, *elo* ve *eloçci* şeklinde yazıldığını ispatlamışlardır. Japon ilim adamlarından S. Siratori ve T. Moriyasu, *Eloçci* kelimesinin Türkçedeki *alakçi* kelimesi ile aynı mânâyâ geldiğini ileri sürer³².

Ebü'l-Gâzi'nin eserinde Ala Atlı halkı, Kırgızların kuzey tarafına yerleştirilmiştir. Togolok Molla'nın şeceresinde, “*Kırgızlar Yenisey adındaki yerde yaşayıp, at ve malları akli-karalı ve alaymış. Ala atlı, ak kalpaklı Kırgız diye meşhur olmuş*” şeklinde bir bilgi verilir³³.

Kırgız devletinin içinde Tekeş halklarının da bulunduğunu gösteren elyazması eserlerdeki bu tür bilgileri arkeolojik buluntular da desteklemektedir.

Kırgız devleti etno-siyasî tarihinin etnik açıdan gelişmesi safhasında devletin güney, doğu ve kuzey tarafında yaşayan halklar Kırgızların son zamanlardaki komşuları olmasa da onlarla etno-siyasî ilişkide buldukları muhakkaktır.

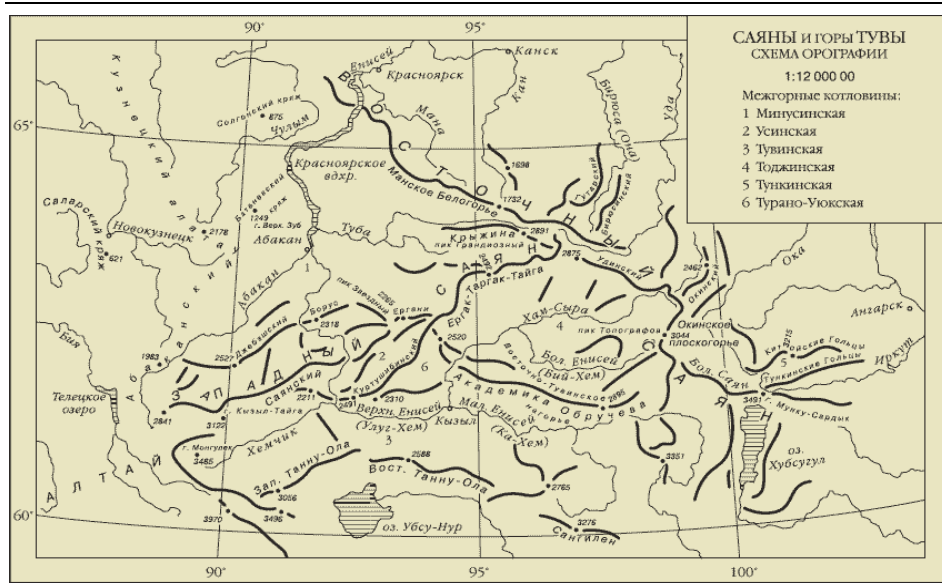
²⁹ V.Ya. Butanaev, *Novaya uybatskaya sabra*, Ucenie zapiski Hakasskogo noucno issledovatelskogo instituta yazika, literaturi i istorii, 1973, s. 151.

³⁰ Yu. A. Zuev, *Tamgi losadey iz vasalyih knyajestv*, Noviye materialy po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana, Alma Ata 1960, s. 104.

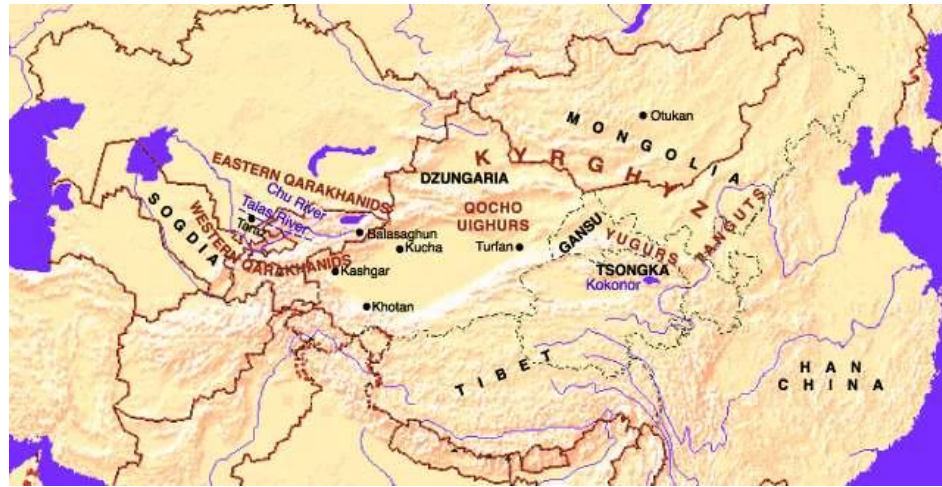
³¹ A. G. Malyavkin, *Tanskıe hroniki o gosudarstvah Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk, 1989, s. 105.

³² a.g.e., 326.

³³ Togolok Moldo, Tarih, tupku atalar, Kirgizdar. Sancira, tarih, muras, salt, Biskek, 1991, s. 6-7.

Harita 1

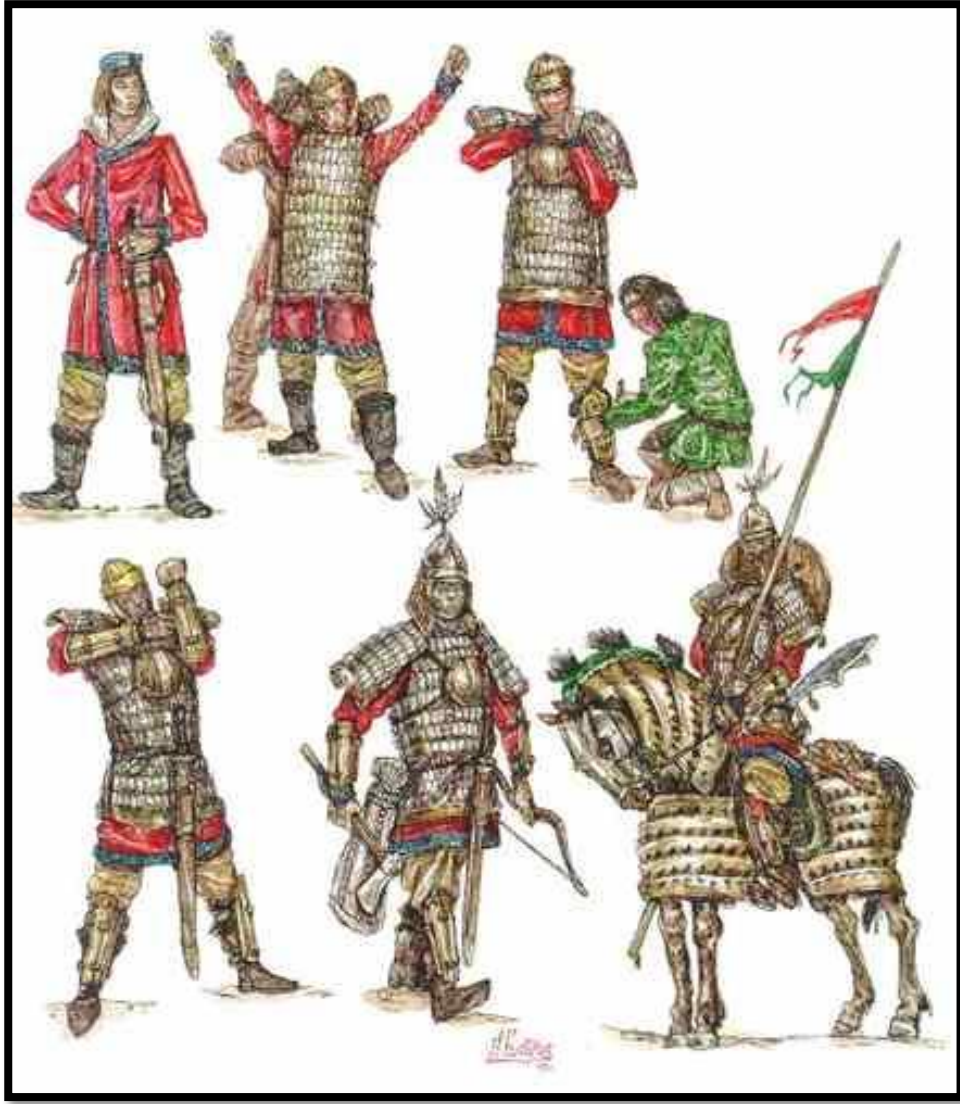

Harita 2

Resim 1- Sayandaki Kırgız Çağtaşları.

Resim 2- Kirgiz askerleri

Kaynakça

- ARISTOV N. A., "Zametki ob etničeskom sostave tiyurkskih plemen narodnostey i svedeniya ob ih čislennosti", *Civaya Starina*, 1894, III-IV.
- ASEEV I. V., *Pribaykalye v srednie veka*, Novosibirsk, 1980.
- ASEEV I. V., I. I. Kirillov, E. V. Kovicev, *Kocevniki Zabaykalye v srednie veka*, Novosibirsk, 1984.
- BARTHOLD V. V., *Kirgizi: Istoričeskiy očerk*, Soç, II, Ç. I. M., 1963.
- BARTHOLD V. V., "İzvleçeniye iz soçineniya Gardizi "Zayn al-ahbar", Soç, IV, Moskova 1969.
- BELIKOVA O. B., *Srednee Priculimye v X-XII vv.*, Tomsk, 1996.
- BİÇURİN N. Y., *Sobranie svedeniy o narodax obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena*, I-III, Moskva-Leningrad 1950-1953.
- BUTANAIEV V. Ya., *Novaya uybatskaya sabra*, Uçenie zapiski Hakasskogo noucno issledovatelskogo instituta yazika, literaturi i istorii, Abakan, 1973.
- UTANAIEV V. Ya., *Proishocdenie hakasskih rodov i familiy*, Abakan, 1994.
- İMİTDORCİEV Ş B., Liksakov V. Ts., Georgiy Nikitic Rummyantsev – uçeniy vostokoved, Ulan-Ude, 2003.
- HIRT Fr., *Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk*, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, von Dr. W. Radloff, St.-Petersburg: l'Academie imp. Des sciences, 1899.
- Hudud al-‘alam. *The Regions of the World. A Persian Geograh*y, 372 A.H.-982.-A.D./Transl. from the Pers and explained by V. Minorsky.-L.,1937.
- HUDYAKOV Yu. S. *Vooruceniye Tsentralno-Aziatskih kocevnikov v epohu rannego i razvitogo srednevekovya*, Novosibirsk, 1991.
- KİZLASOV L. R.. *Istoriya Tuvi v sredniye veka*. M., 1969.
- İSELEV S. V. *Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri*, M., 1951.
- LYAŞTORNİY S. G., *Drevneturkskie runiceskie pamyatniki kak istoriceskiy istocnik po istorii Sredney Azii*, M., 1964.
- IU Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*: I. Buch, Wiesbaden, 1958.
- MAYAVKIN, A. G., *Tanskie hroniki o gosudarstvah Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk, 1989.
- Materialı po istorii Kirgizov i Kirgizii, M., 1973.
- NİKLAIEV I. I., *Zasitnoe voorucenie kurikan VI-X vekov*, *Problemi Yucnoy Sibiri I sopredelnih territoriy*, Novosibirsk, 1991.
- POTPOV L. P., *Etniceskiy sostav i proishocdeniya altaytsev*, Leningrad, 1969.
- PULLEYBLANK E. G., *The Chinese Name for the Turks*, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 85, No. 2 (Apr. - Jun., 1965).
- SERDOBOV N. A. *Istoriya formirovaniya tuvinskoy natsii*, Kısıl, 1971.

ŞAVKUNOV E. V., *Opit rekonstruktsii drevnih etnonimov v ieroglificheskoy zapisi*, Noveysie arheologicheskie issledovaniya na Dalnem Vostoke SSSR, Vladivostok, 1975.

TOGOLOK Moldo, Tarih, tüpkü atalar, *Kırgızdar*. Sancıra, tarih, muras, salt, Bişkek, 1991.

TYURKİ, *Taenego Priculimya, Populyatsiya i Etnos.*/Pod red. V. P. Alekseeva, Tomsk, 1991.

VAYNSTEYN S. I., *Tuvintsi-todcintsi*. Istoriko-etnograficheskiy ocerk, M., 1961.

YAHONTOV S. E., *Slovo hakas v istoricheskoy literature*, Etnograficheskoe obozrenie, 1992, №2.

ZUEV Yu. A., *Tamgi losadey iz vasalynih knyajestv*, Novıye materiyalı po drevney i srednevekovoy istorii Kazahstana, Alma Ata 1960.